

વેદોમાં રાષ્ટ્રગૌરવ ભાવના

પગી મુકેશભાઈ રમણભાઈ

પીએચ.ડી. શોધાર્થી

શ્રી ગોવિંદગુરુ યુનિવર્સિટી ગોધરા

ભૂમિકા:

લોકો પોતાના રાષ્ટ્રની ભૂમિ, લોકો, સંસ્કૃતિ, સભ્યતા, ઇતિહાસ, ધર્મ, સાહિત્ય, કલા, રાજકારણ, જીવનના દર્શન વગેરેના ગૌરવ અને ગૌરવ માટે જે કુદરતી આત્મસન્માન ધરાવે છે તેને આપણે 'રાષ્ટ્રીય ભાવના' કહીએ છીએ. આ છે

રાષ્ટ્રીય ભાવના' ના કેટલાક મૂળભૂત તત્વો સરળતાથી નક્કી કરી શકાય છે, જે નીચે મુજબ છે:-

- સમગ્ર રાષ્ટ્રની ભૌગોલિક સીમાઓનું રક્ષણ અને બચાવ કરવાની ભાવના.
- રાષ્ટ્ર માટે સૌથી મોટો પ્રેમ.
- રાષ્ટ્રની ભૌતિક, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક સંપત્તિ પ્રત્યે આત્મીયતા અને આત્મસન્માનની મજબૂત ભાવના.
- રાષ્ટ્રના વિકાસ પ્રત્યેની ભક્તિ.
- રાષ્ટ્રના કોઈ ચોક્કસ પ્રદેશ અથવા વસ્તીની કુદરતી આફતને પોતાની આફત ગણવી અને શરીર, મન અને પૈસાનો ઉપયોગ કરીને તેને શક્ય તેટલી હળવી કરવી.
- રાષ્ટ્રની ગરિમા અને ગૌરવ જાળવવાની અદમ્ય ભાવના.
- અન્ય કોઈ રાષ્ટ્ર પ્રત્યે હીનતા કે ભ્રેષ્ઠની લાગણી ન રાખવી.
- આંતરરાષ્ટ્રીય ભાવનાના પ્રચારમાં સક્રિય વિશ્વાસ રાખવો.

ભારતીય ઋષિઓએ વેદોમાં ઘણી જગ્યાએ પોતાના દેશ અથવા પોતાની માતૃભૂમિની હૃદયપૂર્વક પ્રશંસા કરી છે જેથી અહીંના લોકોના મનમાં દેશભક્તિ કે રાષ્ટ્રવાદની અદમ્ય લાગણી ભરી શકાય. આ વાંચીને કે સાંભળીને આપણા હૃદયમાં આપણા દેશ માટે ગર્વની લાગણી જાગે છે. આપણા દેશને, આપણી ભૂમિને, એટલે કે આપણા જન્મસ્થળને માતા માનવાની ભાવના સૌપ્રથમ વેદોમાં જોવા મળે છે.

तन्नो वातो मयोभु बातु भेषजं तन्माता पृथिवी तत् पिता द्यौः।

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवस्तदश्विना शृणुतं धिष्यता युवम् ॥

(ऋग्वेद, ૧૪૮૬૮/૪)

તેવી જ રીતે, આપણે આપણા જન્મસ્થળને માતૃભૂમિ કહીને સંબોધન કરવાની ભાવના પણ આપણને વેદોમાંથી મળે છે.

इन्द्रो यां चक्र आत्मनेऽनमित्रां शचीपतिः ।

सा नो भूमिर्विसृजतां माता पुत्राय में पयः ॥ (अथर्ववेद, ૧૨/૧/૧૦)

રાષ્ટ્રની પરિકલ્પના

વેદોમાં પણ રાષ્ટ્રનો ખ્યાલ જોવા મળે છે. યજ્ઞ કરતી વખતે, આપણા ઋષિઓ રાષ્ટ્ર નિર્માણની ઈચ્છા સાથે વિવિધ દેવતાઓને ભાવનાત્મક બલિદાન આપતા હતા. આને તેમનો 'રાષ્ટ્ર પ્રાપ્તિ યજ્ઞ' કહી શકાય. તેઓ તેમના નેતાના રક્ષણ હેઠળ તેમના રાષ્ટ્ર માટે તેમના ઈચ્છિત દેવતાઓને પ્રાર્થના કરતા હતા. તેમના ઈચ્છિત નેતાના કપાળ પર રાષ્ટ્રીય તિલક લગાવતી વખતે, તેઓ હૃદયપૂર્વક તેમના રાષ્ટ્રના કલ્યાણની ઈચ્છા રાખતા હતા.

इमं देवा असपत्नं सुवध्वं महते क्षत्राय महते

इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश एष ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय ।

वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा ॥(યજુર્વેદ, ૬/૪૦)

તેઓ રાજાઓને ઉપદેશ આપતા હતા કે રાષ્ટ્રનું હૃદયથી રક્ષણ કરો, તમામ પ્રજાજનોનું પાલન કરો,બધાને સમાન લાભ આપો, તેજસ્વી બનો,અને એવી રીતે વર્તન કરો કે તમારી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની પ્રજા તમને હૃદયપૂર્વક પ્રેમ કરે.

—અથર્વવેદ, ૩/૪ સૂક્ત।

એકતા અને સંગઠન:

વૈદિક ઋષિઓ પણ એ હકીકતથી વાકેફ હતા કે ભારતીય રાષ્ટ્રની અખંડિતતા અને પ્રગતિ ફક્ત ત્યાં સુધી જ શક્ય છે જ્યાં સુધી તેના રહેવાસીઓમાં મજબૂત એકતા હોય. તેથી જ તેમણે રાષ્ટ્રીય નેતાને પંચજન્ય કહ્યો છે,

સ વજ્રભૃદ્સ્યુહા भीम उग्रः सहस्रचेताः शतनीथ ऋभवा।

चम्रीषो न शवसा पाञ्चजन्यो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ ऋग्वेद, ૧/૧૦૦/૧૨

જેનો અર્થ થાય છે – જે સમાજના તમામ પ્રકારના લોકો, એટલે કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિષાદ જાતિઓ, એટલે કે સમાજના તમામ પ્રકારના લોકોનું ભલું કરે છે. રાષ્ટ્રીય નેતા પાસેથી એવી પણ અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તે કોઈપણ ખચકાટ વિના સમાજના પાંચેય પ્રકારના લોકોના ઘરની મુલાકાત લે. આ ચોક્કસપણે ખાતરી કરશે કે દરેક વ્યક્તિ એક રહે અને તેમના રાષ્ટ્રીય કાર્યો પૂર્ણ કરવામાં સંપૂર્ણ યોગદાન આપે. 'સૌના કલ્યાણ માટે', 'સૌના સુખ માટે', દિવ્ય, વિશાળ અને કલ્યાણકારી 'સંવેશ' રાષ્ટ્રની યોજનાને તેને સફળ બનાવવા માટે દેવતાઓને પ્રાર્થના કરતી વખતે, નાગરિકોને તેમના મન, વિચારો અને પ્રવૃત્તિઓમાં કોઈ મતભેદ ન રાખવા અપીલ કરવામાં આવી છે.

आयातु मित्र ऋतुभिः कल्पमानः संवेशयन् पृथिवीमुखियाभिः।

अयास्मभ्यं वरुणो वायुरग्निर्वृहद्राष्ट्रं संवेश्यं दधातु ॥ (अथर्ववेद, ૩/૮/૧)

सं वो मनासि सं व्रता समाकृतीर्नमामसि ।

अमी ये विव्रता स्थन तान्वः सं नमयामसि ॥

(અથર્વવેદ ૩/૮/૫)

વૈદિક કવિઓ પણ તેમના સાથી ભારતીયો પાસેથી અપેક્ષા રાખતા હતા કે તેઓ તેમની સુવિધા અને વ્યવહાર મુજબ કોઈપણ ભાષામાં વાતચીત કરી શકે છે; અને તેમની ઈચ્છા મુજબ કોઈપણ ધર્મ (ઈશ્વર) ની પૂજા કરી શકે છે; પરંતુ તેમણે તેમના સમગ્ર રાષ્ટ્રને પોતાનું ઘર માનવું જોઈએ; અને સામૂહિક રીતે તેની સંભાળ રાખવી જોઈએ. કારણ કે ત્યારે જ આપણું રાષ્ટ્ર સમૃદ્ધ થશે.

जनं विभ्रती बहुधा विवाचसं नाना धर्माणं पृथिवी यथौकसम्।

सहस्रं धारा द्रविणस्य मे दुहां धुबेव धेनुरनपस्फुरन्ती॥अथर्ववेद १२/१/४५)

માતૃભૂમિમાં સર્વસ્વની ભાવના

વૈદિક ઋષિઓ પોતાની માતૃભૂમિ પ્રત્યે ખૂબ જ લાગણીશીલ રહ્યા છે. તેમની નજરમાં, તેમની માતૃભૂમિ તેમના માટે બધું જ છે. તેઓ તેને સ્વર્ગ અને અવકાશ માને છે; તેને પોતાની માતા અને પિતા માને છે; તેને દેવતા માને છે; સમાજના પાંચેય વર્ગોમાં તેનું સ્વરૂપ જુએ છે; અને તેને પોતાનો ભૂતકાળ અને ભવિષ્ય માને છે. તેઓ તેના પ્રત્યે કૃતજ્ઞ છે અને તેના ગુણગાન ગાવે છે. કારણ કે તે તેમની કલ્યાણકારી માતા છે; નિશ્ચિત અને પવિત્ર નિયમોનું પાલન કરે છે; અપાર શક્તિ આપનાર છે; હંમેશા નવું છે; વિશાળ છે; સુખદ છે; કલ્યાણકારી છે; અને ખોરાક આપનાર છે. તેઓ માને છે કે જેમ લોકો મજબૂત અને સલામત હોડીમાં બેસીને કોઈ મુશ્કેલી વિના મુશ્કેલ નદી પાર કરે છે, તેવી જ રીતે તેઓ પણ ખુશીઓથી ભરેલી પોતાની માતૃભૂમિમાં રહીને પોતાના જીવનની નદી આરામથી પાર કરશે. તેઓ પોતાની માતૃભૂમિમાંથી પુષ્કળ ખોરાક મેળવવાની આશામાં સ્તુતિના ગીતો ગાય છે. તેઓ માને છે કે તેમની માતૃભૂમિ તેમના માટે ત્રણ પ્રકારનું કલ્યાણ કરશે. અહીં 'અદિતિ' શબ્દનો અર્થ પૃથ્વી પણ થાય છે.

अदितिद्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः।

विश्वे देवा अदितिः पंच जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥१॥

महीमू षु मातरं सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हवामहे ।

तुविक्षત્રામજરન્તીમુરૂચીં સુશર્માણમદિતિં સુપ્રણીતિમ્ ॥૨॥

સુત્રામાણં પૃથિવીં દ્યામનેહસં સુશર્માણમદિતિં સુપ્રણીતિમ્ ।

दैवीं नावं स्वरित्रामनागसो अस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये ॥ ३ ॥

વાજસ્ય નુ પ્રસવે માતરં મહીમદિતિં નામ વચસા કરામહે ।

यस्या उपस्थ उर्वन्तरिक्षं सा नः शर्म त्रिवरूथं नि यच्छात् ४ ॥

(अथर्ववेद, ७/६/१-४)

નગરો પ્રત્યે આત્મીયતા

વૈદિક ઋષિઓએ તેમના દેવી-દેવતાઓ અને દેશના મુખ્ય શહેરો વચ્ચે સીધો સંબંધ સ્થાપિત કર્યો છે. તેઓ કહે છે કે આપણી માતૃભૂમિના શહેરો આપણા દેવતાઓ દ્વારા બનાવવામાં આવ્યા છે-

'यस्याः पुरो देवकृतः' (अथर्ववेद, ૧૨/૧/૪૪)

આ કહીને, તેમણે લોકોના મનમાં તેમના દેશના શહેરોમાં દિવ્યતા, શુદ્ધતા અને તીર્થયાત્રાની ભાવના જગાડી છે, જે રાષ્ટ્રીય અખંડિતતા માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. તેમણે આપણા દેશના ભૂતકાળના સર્જનને એવા ઋષિઓ અને સંતો સાથે જોડ્યું છે જેઓ વિવિધ ધાર્મિક યજ્ઞો કરીને પોતાની માતૃભૂમિની પૂજા (પ્રગતિ) કરતા હતા-

यस्यां पूर्वे भूतकृत ऋषयो गा उदानृचुः ।

सप्त सत्रेण वेधसो यज्ञेन तपसा सह ॥(अथर्ववेद ૧૨/૧/૩૬)

માતૃભૂમિ, માતૃ સંસ્કૃતિ અને માતૃભાષા માટે આદર

વેદોના ઘણા શ્લોકોમાં, આપણી ઇલા (માતૃભૂમિ), આપણી સરસ્વતી (માતૃ સંસ્કૃતિ) અને આપણી મહી અથવા ભારતી (માતૃભાષા) પ્રત્યે એક સાથે આદર વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે. તેમને દેવીનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે, તેમને શાંત કરનાર તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યા છે, અને એવી ઇચ્છા કરવામાં આવી છે કે તેઓ ક્યારેય ક્ષિણ-હિન નહીં થાય, પરંતુ હંમેશા પ્રતિષ્ઠિત બને. તેમને પવિત્ર, પૂજનીય અને શુભ તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યા છે અને ભારતીયોને પૂજા-કર્મ દ્વારા તેમની ભૂમિ (ભારતભૂમિ), તેમની સરસ્વતી (ભારતીય સંસ્કૃતિ) અને તેમની ભારતી (સંસ્કૃત ભાષા) પોતાની સાથે રાખવા માટે પ્રેરિત કરવામાં આવ્યા છે-

૧- **इला सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः।**

बर्हिः सीदन्यक्षिघः ॥ (ऋग्वेद ૧/૧૩/૬)

૨- **शुचिर्देवेष्वर्पिता होत्रा मरुत्सु भारती। इला सरस्वती मही बर्हिः सीदन्तु यज्ञियाः ॥ (ऋग्वेद, ૧/૧૪૨/૬)**

૩- **भारतीले सरस्वति या वः सर्वा उपब्रुवे। ता नश्चोदयत श्रिये ॥ (ऋग्वेद, ૧/૧૮૮/૮)**

૪- ઇલા સરસ્વતી મહી તિસ્રો દેવીર્મયોભુવઃ। બર્હિઃ સીદન્વસિથઃ ॥ (ઋગ્વેદ, ૫/૫/૮)

૫- આ ભારતી ભારતીભિઃ સજોષા ઇલા દેવૈર્મનુષ્યેભિરગ્નિઃ । સરસ્વતી સારસ્વતેભિરર્વાક્ તિસ્રો દેવીર્બર્હિરદં
સદન્તુ ॥(ઋગ્વેદ, ૭/૨/૮)

ઉપસંહાર

સંસ્કૃત ભાષાના સાહિત્યનો આરંભ વેદોના આગમનથી થયો હતો. કારણ કે વેદ આપણી પ્રાચીન વિચાર પ્રક્રિયાના ભંડાર છે. આપણા ઋષિઓએ વેદોમાં માનવ જીવનના વિવિધ પાસાઓનું વિપુલ વિશ્લેષણ રજૂ કર્યું છે. તેમનો દૃષ્ટિકોણ ફક્ત માનવીના સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક પાસાઓનું મૂલ્યાંકન જ નથી કરતો, પરંતુ દેશભક્તિ, દેશપ્રેમ અથવા રાષ્ટ્રપ્રેમની લાગણીઓને પણ પ્રકાશિત કરે છે. કારણ કે આપણા ઋષિઓ એ હકીકતથી સારી રીતે વાકેફ હતા કે આપણી સામૂહિક આદરણીય શક્તિ જાળવી રાખવા માટે, આપણી ભૂમિ અને આપણા દેશનું શરીર, મન અને ધનથી રક્ષણ કરવું અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે, અને આ ત્યારે જ શક્ય છે જ્યારે આપણે આપણી જન્મભૂમિ, આપણી ભૂમિ, આપણા દેશ અને આપણા રાષ્ટ્ર પ્રત્યે વફાદાર રહીએ, તેની પ્રગતિ માટે સક્રિય બનીએ, અને તેના આદરણીય 'અસ્તિત્વ'નું રક્ષણ કરવા માટે હંમેશા સંગઠિત અને સતર્ક રહીએ.